

Altay Türk Halk İnançlarından Anadolu'ya Dair Bazı Tespitler

Yaşar KALAFAT*
İ. M. V. Noyan GÜVEN**

ÖZET

Eski Türk İnanç Sistemi içerisinde Altaylarda yaşayan toplumların (*Todoş, Sagal, Kıpçak, Çaptı, Köböğ, Kergil, Mundus, İrkit, Tölös, Tonjaaaan, Mayman*) doğadan kazandıkları tinsel birikimlerini sosyal yaşamlarına nasıl yansıttıklarını ve bu süreci sanat boyutu düşünülerek halk inanmaları bağlamında irdelemeye çalışacağız. Toplumların sosyal birlikteliklerinin önemli yapıtaşları ortak İnanış ve sürece bağlı birikim bir simge olarak topluluğun flamalarında karşımıza çıkar. Resimleri ile açıklayacağımız semboller fabrikasyon tekstil üzerine baskıdır. Söz konusu olan betimlemeler süs veya bezeme olmaktan çok amblem ve sembollerdir.

Mitolojik içerik anlamında resmedilen her hayvanla ilgili Altay Kişi' nin halk kültüründe yaşayan inanmaları da tespit edilmiştir. Bununla da motifler etrafında şekillenen inanç sistemini belirtmeye çalıştık. Bu arada halk inançlarında izlerini takip edebildiğimiz eski inanç sistemini de kapsayan bir kısım mistik-mitolojik bulgulara kısa açıklamalar getirmeğe çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Altay, Türk Halk İnançları, Mitoloji, Tamga.

Notes on the Folkloric Beliefs of the Altay - Turks concerning Anatolia

ABSTRACT

This paper explores how the societies within the old Altaic - Turkish belief system reflected their nature-based sensitive experiences on their social life. This study analyzes the process in terms of folkloric beliefs. As important units of the societies' collective unity, flags become symbols. The symbols which are explained here through sample images are imprints produced by fabricated textiles. Related descriptions are emblems and symbols rather than ornaments.

In every animal represented in terms of mythological content, beliefs active in the folkloric culture of "Altay Kişi" are found. In this way, the belief systems, which is constructed by motifs, are explained. Meanwhile we tried to develop concise explanations to mystic-mythological findings involving old belief systems.

Keywords: Anatolia, Altai, Turkish Folk Beliefs, Mythology, Tamga.

1. Giriş

Bu çalışmamızda tös, ongun, totem¹ gibi isimlerle tanımlanan eski Türk İnanç Sistemi'ne kaynaklık yapmış olan merkezlerden birisi olarak kabul edilen

¹ Tös-Töz geleneksel Altay Türk dini inanışlarında ataları simgeleyen bir varlıktır. Moğollarda Ongon, Tuva ve Uryanhay Türklüğünde Eren, Yakut Türklüğünde Tangara veya Emeget olarak bilinen putlardır. Altaylarda her oymağın bir "aru tös"ü vardır. Bu ya bir ulu şamanın veya ulu atası sayılan dağın, efsanevi kişiliğin mitolojik bir varlığın adını taşır, bunlar yaratılmamış ezelden var olan bir kısım ruhlar olup bunlarda kendi içlerinde ikiye ayrılırlar.

* Dr., Halkbilim Araştırmalar Merkezi, Dikmen / Ankara, e-posta: yasarakalafat@gmail.com.

** Öğretim Görevlisi, Cumhuriyet Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Resim Bölümü, Sivas, e-posta: noyan35@gmail.com.

Altaylarda mistik-mitolojik değerini tabu statüsünde devam ettiren *Todos, Sagal, Kıpçak, Çaptı, Köböç, Kergil, Mundus, İrkit, Tölös, Tonjaaan, Mayman* gibi boy ve elerden oluşan Altay Kişi'nin tasavvur biçiminden söz edilecektir.² Bu çalışma sanat boyutu ihmal edilmeden halk inanmaları çıkış merkezli olacaktır.

Bu çalışmayı yaparken hayvan üslubu içerikli çalışmalara sınırlı da olsa katkıda bulunmayı amaçladık. Derlediğimiz bilgiler flamalar şeklinde tek bir biçimde ele alınmış betimlemeler ile ilgilidir. Böylece sunuşumuzun başarısı nispetinde el sanatları-mitolojik dönem arasında bu şekillerden hareketle bir köprü kurulabilmesi hedeflenmiştir.

Araştırma kapsamında yer alan malzemeler dokuma örnekleri değil dokuma fabrikasyon zemin üzerine seri baskıdır. Bu şekiller, çok net olmasa da duvar resimlerinde ve bazı süslemelerde, tahta oymalarda da görülebilir. Ayrıca bu ifadeler sadece süs, bezek değil daha ziyade amblem ve remz (sembol) idiler. Bu betimlemelerin ritüellerdeki rollerini gözlemleyemediğimiz için, dini törenlerden yola çıkarakta belirleyemedik. Malzemenin inanç boyutlarını derlerken, bölgeden edinilmiş sözlü ve yazılı kaynaklardan yararlandık.

Mitolojik içerik açısından resmedilen her hayvanla ilgili Altay Kişi'nin halk kültüründe yaşayan inanmaları da tespit edildi. Böylece motifler etrafında şekillenen inanç yumağına katkı sağlamayı hedefledik. Bu hayvanlarla ilgili Türk kültür coğrafyasında yaşayan halk inanmalarına yer verilerek mitolojik hayvan bilgisi birikimine katkı olabileceğini düşündük. Bu arada halk inançlarında izlerini takip edebildiğimiz eski inanç sistemini de doğal olarak kapsayan bir kısım mistik-mitolojik bulgulara kısa açıklamalar getirmeğe çalıştık.

Çalışmamıza başlarken bu arayışa daha önce de yönelindiğini biliyorduk. Çalışma ilerledikçe gördük ki, bu tarz çalışmalar tahminimizden çok daha fazla yapılmıştı. Tanımlanacak malzeme yeni olmakla beraber daha önce de bu alanla ilgili çeşitli çalışmalar yapılmış, konu değişik yönleri ile farklı bakış açılarıyla ele alınmıştır. Çalışmanın anlaşılabilirliği adına benzer çalışmalardan yararlanarak kısa açıklamalara yer verilmiştir. Bu özellikleri ile bu çalışma tamamen yeni bir yaklaşım tarzından daha çok düz dokuma alanında yapılacak yeni çalışmalara tamga- motif bağlantısı noktasında ışık tutabilecek türdendir.

Araştırmaya ışık tutan çalışmalar arasında, Bekir Deniz tarafından yapılmış olan "Anadolu Türk

Dokumalarında Ejder Motifi"³ bildirisinde, Sadi Bayram'ın, hayvan figürlü halılarda ejder, kaplumbağa, akrep ve kertenkele figürleri⁴ üzerine hazırladığı bildirisinde ve ayrıca Rasim Sametoğlu Efendi'nin "Azerbaycan Halılarında Amblem ve Sembol Özellikli Bezeler"⁵ isimli çalışmasında da insan ve yer adlarına da isim olabilen koçun, inanç merkezli motif olarak tarihi serüvenini izleyebiliyoruz. Tarihe sadece dikey bir seyahat etmekle kalmıyor bu motiften hareketle günümüz Türk kültür coğrafyasını da dolaşabiliyoruz.

Y.V.Çemenzeminli "Kızlar Bulağı" isimli eserinde;
"Geldik çeşmeye
Sudan içmeye
Ağça koçlara
Tazim etmeğe"

der⁶. Ayrıca koç konusunda Pir Sultan, Hz. Ali'nin avazının Turna'da olduğunu;

"Bakışı arslanda kaldı
Döğüşü dahi koçtadır."

diyerek belirtir.⁷

Yukarıdaki deyişlerden anlaşılabilirliği gibi, insandan hayvana dönüşerek koç donuna girilebileceği inancının günümüze kadar sürdüğü görülebiliyor.

Hayvanattan süslemeye yansıyanlar "...bazen gerçek bazen semantik şekilde uygulanmıştır. Bu süslemelerin geçtiği tarihî yolu izlersek onların gerçeklikten soyuta doğru değiştiğini görürüz. Bu tarihî değişim yolunda tasvirî süslemeler ne kadar kendi simalarını değiştirseler de, anlaşılmaz olsalar da onların adı bu güne kadar yaşar. (...) Halı üzerindeki tasvirler nesilden nesle geçerek dokuyanın hayat tarzı dünya görüşü ile tamamen sıkı sıkıya ilişkilidir." Bu-

³ Ejder Türk sanatına Çin'den geçmiştir. Asya kökenli bir motiftir. Eski Türkçe metinlerde büke, evren, luu, nek, kök-luu, abırğa, acırğa, indelenleks isimleri ile bilinir. İranlılar Ejderha ismini vermişlerdir. Orta Asya'nın doğusunda yaşayan Türk kavimlerinde büke, evren, luu, nek, su kaynaklarını, yağmur bulutlarını temsil ediyordu. (...) Anadolu'da günümüz halk arasında Ejder, Ejderha, Şahmeran, Yılan, Eğri, Gıvrım, Dolaşık, Yılan Dolandı, Evren, Evren Dolaşa isimleri ile tanınır. (Bekir Deniz, "Anadolu Türk Dokumalarında Ejder Motifi", *Türk Soylu Halkların Halı Kilim ve Cıcim Sanatı Bilgi Şöleni Bildirileri*, (Kayseri, 27-31 Mayıs 1996), Ankara: AKM Yayını, 1998, s. 102-108)

⁴ Gılgamış Destanı'nın da ölümsüzlük otunu yiyen ejderdir. Asklepios' da çift başlı yılan olarak şifa dağıtır, sağlık sembolüdür. Selçuklu mimarisi, efsane türü sözlü kültür örneklerinde tezhip sanatında uzun ömürlülüğü temsil eder, Orhun kitabelerinde anıtlarda bekçi konumundadır. (Bayram Sadi, "Vakıflar Genel Müdürlüğü Halı Müzesinde Bulunan hayvan Figürlü halılarda Ejder, Kaplumbağa, akrep, Kertenkele Figürü", *Türk Soylu Halkların Halı Kilim ve Cıcim Sanatı Bilgi Şöleni Bildirileri*, (Kayseri, 27-31 Mayıs 1996), Ankara: AKM Yayını, 1998, s. 65-75)

⁵ Efendi Rasim Samet, "Azerbaycan Halılarında Amblem ve Sembol Özellikli Bezeler", *Türk Soylu Halkların Halı Kilim ve Cıcim Sanatı Bilgi Şöleni Bildirileri*, (Kayseri, 27-31 Mayıs 1996), Ankara: AKM Yayını, 1998, s. 115-120

⁶ Efendi Rasim Samet, *age.*, 1998.

⁷ Boratay Pertev Naili, *100 Soruda Türk Folkloru*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1973, s.73.

² Celal Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Ankara: Yurt Yayınları, 2004, s. 562-563.

nun içindir ki, "Türk soylu halkların halılarında rastlanan süslemeler dünya süsleme sanatında *sözlü bezeme* olarak adlandırılır.⁸

Beyhan Karamağaralı "Halı Sanatı Üzerine" isimli bildiri çalışmasında "Yüzyıllardan beri devam eden motif, kompozisyon ve estetik kriterler toplumu inanç doğrultusunda ortaya çıkmakta ve çok az değişikliğe uğrayarak devam etmektedir. Türklerin inanç felsefesine dayalı olarak yaptıkları halı ve kilimlerin süsleme programlarında da bu dinî prensipleri ve estetik kriterleri takip etmek mümkündür"⁹ dedikten sonra atkuyruklarının bağlanması uygulanmasının dokumalara yansımalarının yas kültürü ile ilişkisi üzerinde durmaktadır ki, biz bu inancın Karapapaklar arasında hala yaşadığını çalışmalarımızda tespit ettik. Keza o, tabutların geçmişte akkeçe, günümüzde de orta Anadolu'da desensiz düz dokumalar şeklinde ölü örtüsü olarak bu amaçla kullanıldığını anlatmaktadır.

Halk inanmalarında adanmışlık olarak bilinen inanca göre niyet edilerek alınan veya dokunan nesne niyetlenen kimse tarafından sahiplenilir. Bu tür dokumalar kişi ölünce muhakkak sahibi tarafından niyeti doğrultusunda kullanılır. Mezarlıklardan bir şeyin getirilmemesi, hatta mezar yapımında kullanılan malzemenin artanının getirilmemesi inancı da bu inanç bütünüün bir parçasıdır.¹⁰ Bu tür bulguların miktarını artırmak mümkündür, Azerbaycan Klasik halılarında "derviş motifi" bir bölüm oluşturur. Bektik kilimlerinde "çömçe" bir motif ismidir.¹¹ Çömçe/ Копче/ Керче Türk kültür coğrafyasında muhtemelen "Godi-Godi" bağlantılı yağmur veya bereket iyesinin adı idi.¹² Türk dokuma sanatının motifleri arasında bir çıkış noktası ortaklığı vardır ve bu ortaklık inançtan gelmektedir. Zamanla motiflerdeki dönüşümler doğal olarak yaşam sürecine paralel bir yol izler. Elbette yeni inanışlar da yeni dönüşümlerde etkin rol oynar. Nitekim kilimlerde Bektaşiliği simgeleyen motiflerin de olduğu bilinmektedir.

2. Atay Türk Halklarının Kutsal Hayvanları ve Tamgaları

Şekil 1. Altay halklarının kutsal hayvanları ve tamgaları

Her kabilenin (*Todoş, Sagal, Kırçak, Çaptı, Köböç, Kergil, Mundus, İrkit, Tölös, Tonjaaan, Mayman*) bir kutsal hayvanı ve tamgası vardır (Şekil 1). Her kabilenin kendi tamgası onları kem gözlerden ve sonsuzluğun felaketlerinden koruduğuna inanırlar. İnanılana göre bitkiler, hayvanlar ve insanlar aralarında dönüşebilmektedirler. Kutsal hayvanlar mitolojik atalar, mitolojik koruyucu sembollerdir.¹³

¹³ Yaşar Kalafat, *Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm Şamanizm*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2004, s. 107-109.

⁸ Rasim Samet Efendi, *age.*, 1998.

⁹ Beyhan Karamağaralı, "Halı Sanatı Üzerine", *Türk Soylu Halkların Halı Kilim ve Cicim Sanatı Bilgi Şöleni Bildirileri* (Kayseri, 27-31 Mayıs 1996), Ankara: AKM Yayını, 1998, s.175-187.

¹⁰ Yaşar Kalafat, "Kocaeli ve Çevresi Örnekleri İle Türk Halk İnançlarında Adanmışlık/Sahiplilik" *I.Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu*, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları 9, 2006, Cilt: 1.

¹¹ Recai Karahan, "Konya Ereğli Yöresinde Begdik Adıyla Bilinen Bir Grup Türk Kilimi", *Türk Soylu Halkların Halı Kilim ve Cicim Sanatı Bilgi Şöleni Bildirileri* (Kayseri, 27-31 Mayıs 1996), Ankara: AKM Yayını, 1998, s. 161-175.

¹² Yaşar Kalafat, "Türk Kültür Coğrafyasında Yağmur Duası" *Yağmur Duası Kitabı*, Haz: M. Sabri Koz, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2007, s. 195-225.

Şekil 2. (Kergil boyunun tamgası)

Kergil boyunun kutsal hayvanı, *Karadas (Kara Ağaçkakan)*' dir. Karadas Kergil'in kahramanın sadık yardımcısıdır. Ayrıca bu Türk boyunun inancına göre soyları Altın Göl'ün yanında yaşamakta olan Büyük Ağaçkakan'dan gelmektedir. Bu boyun tamgası *Kas/ Kaz'* dir (Şekil 2).

Kaz dağı Türkmenlerinin çeşme ve mezarlarında, Sarı Kız Dağı ve çevresinde *kazayağı* resmedilir. Biz de Ceyhan bölgesinde *Dur Hasan Baba'nın* türbesi etrafında yaptığımız çalışmalarda buraya da *kazayağı* damgasının kazılmış olduğunu gördük. Arkadaşımız Hakk aşığı Ahmet Saraçoğlu, şiir yazmaya başlamadan evvel gördüğü bir rüyada kilometrelerce uzunlukta bir kazın sırtında Ankara'da uçtuğunu anlatmaktadır.

Tahtacı Türkmenlerinin bugün dahi *kazayağı* şeklinde ve *kazayağı* namı ile anılan bir damgaları vardır. Şaman tösleri arasında *kaz* tözü de vardır. Merasim anında göyün katlarına çıkarken, Kam'ın aslanlar veya ejderhalarla karşılaştığı, çıkardığı sesler ve yaptığı danslardan anlaşılır. Şaman *kaz*, *at* ve *koyun* taklitleri de yapar, onların da seslerini çıkarır.¹⁴ Tahtacı Türkmenlerindeki hayvanlarla ilgili inançlar için Nilgün

Çıplak'ın çalışmalarına bakılabilir.¹⁵ Şaman göklerde içi otladoldurulmuş bezden yapılmış *kaza* binerek *kaz* sesi çıkararak gider.

Nilüfer Yıldırım, "Şaman ilahilerinde geniş yer tutan şamanın gökyüzüne uçmasında, *kaz* yardımcı unsur olarak yer alır. *Kayra Kan* kendisine benzeyen bir varlık yarattı ve ona *kişi* adını verdi. *Kişi* ile suyun üzerinde iki *kaz* gibi uçtu. Şamanist boyların bir kısmının totemi *kaz*dır. Türkler *kazı*, *beylik* ve *mutluluk* sembolü olarak sayarlar. Şaman davullarının üzerinde *kaz* resmi de vardır. *Kaz* şamana güneşin doğacağını bildirir. *Kaz* şamanın şekline bürünür hayvanların başına geçer", demektedir.¹⁶

Tatar Türklerinde *Atakaz/Erkek kaz'a* selam verenin boyun ağrısı çekmeyeceğine inanılır. Azerbaycan, İran ve Anadolu'da yaşamakta olan Ayrımlı Türklerinin en itibarlı yabani/ziraati yapılmayan otlarından birisi de *kazayağı*'dir.

Kaygusuz Abdal:

"Kazı koyduk bir ocağa

Uçtu gitti bir bucağa

Bu ne haldir Hacıağa

Kırk gün oldu kaynatırım kaynamaz"

demektedir.¹⁷

Şekil 3. (Mayman boyunun tamgası)

¹⁴ Yusuf Ziya Yörükân, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*, Notlandırılan ve Yayına Hazırlayan Turhan Yörükân, Ankara: Yol Yayınları, 2005, s.14, v.d.

¹⁵ Nilgün Çıplak, *Mersin Tahtacıları Halk Bilimi Araştırmaları*, Ankara: Ürün Yayınları, 2005.

¹⁶ Nilüfer Yıldırım, *Anadolu Masallarında Şamanizmin İzleri*, Yüksek Lisans Tezi, FÜSETEABD, Elazığ, 2004, s. 387-389 v.d.

¹⁷ Fuat Bozkurt, "Kaygusuz'un Alevilikteki İşlevi" *Yol Dergisi*, S.14.

Mayman boyunun ongunu kuyruğu yukarı kıvrık başı geriye dönük İt/ İyit' dir. Bu toplumun inancınca köpek; sadakatin, cesaretin, teyakkuzun simgesidir. Maymanlar' ın atası olarak kabul edilen *Kahraman Bor'* un sarı, ak ve kara benekli itten tekrar türeyeceklerine inanılır. Maymanlar' ın tamgası *İmbik'* tir (Şekil 3).

Altay yaradılış destanlarından birinde köpek motifi de göze çarpar. *Ülgen'* in sarayına bekçi olarak konulan köpek, *Erlük'* in saraya girmesine izin verir. Erlük köpeğe kut ve açlık duymayacağı yetenekler vaat etmiştir. Şaman yeraltı dünyasına yaptığı yolculukta köpekle karşılaşır. Bazı şamanlar kendilerinden geçtiklerinde, köpek taklidi de yapar ve köpek gibi havlayarak ruhları yardıma çağırırlar. Köpeğin de göğe kurban kesildiği olmuştur. Tatarlar kırmızı bir köpekle bir prensin birleşmesinden türediklerine inanırlar. Şamanlar Baraklara binerek göğe yükselirdi. Köpeğin yeşil ot koparıp yemesinin yağmurun yağacağına delalet edeceğine inanılır. Yakutlara göre, köpeğin esnemesi, hayra yorumlanmaz. Yakut beddualarından birisi de, "evine köpek girmesin" dir. Anlında "görmekçi" diye bilinen iki beneğin bulunduğu köpek, kara iyeleri görülebilir ve ağlar biçimde ulur. Bu hali ölüm habercisi olarak algılanır. Zayıf şamanlar ayinlerde *köpek donuna* girerler. Moğollar atalarının kırmızı köpek olduğunu düşünürler.

Kırım'da köpekten korkan insanın vücudundaki kıl dibi gözeneklerinden özel bir salgı ifraz edildiğini, salgının kokusunu alan köpeğin muhatabının korktuğunu anladığına inanılır. Anadolu'da korkan kimse ya da köpekten korkan kimsenin korkusunun giderilmesi için, "Yedi Kardeş Otu" "Korku Tası"na konulup suyu, korkan şahsa içirilir.¹⁸

Hakasya Türklerinde hapsirani genç insana yanında bulunan ve yaşça ondan büyük olanlar, "ala köpeğin kıcını yala" derler. İnanca göre *ala köpeğin* kıcında bir takım etkili cinler vardır. İnsanların hapsiranilarına yol açan da bir cin türüdür. İki ayrı kara iye bir araya gelince insanlara zararlı olamayacakları inanılır da vardır.

Başkurt Türklerinin halk inancına göre, "köpek yürümemiş yol" a mutlaka besmele ile girilmelidir. Bu yol tekin olmayabilir.

Tatar Türk mitolojisine göre köpek yılında mahsül düşük olur. İnsanlar sık hastalanırlar. Çocuklar ise güçlü olurlar. Hazara Türk halk inançlarına göre köpekler depremi hissederler ve depremden evvel,

depremin gelmekte olduğunu gösteren bir takım hareketlerde bulunurlar. Bu inanç Anadolu'da da vardır.

Anadolu Türk kültür coğrafyası halklarından Zazalarda, köpek beslemek, köpek melaikelerin haneye girmesine mani olduğu için, uğursuzluk sayılır. Hayvancılıkla uğraşanların çoban köpekleri bu keyfiyetin kapsamına girmezler.¹⁹

Tatar Türklerinde Köpeğin havlaması mal bolluğuna delalet eder. Sahibi yola çıkan köpeğin havlaması, sahibinin işlerinin iyi gideceği anlamına gelir. Sebepsiz havlayan köpeğin olumsuz mesajlar verdiği inanılır. Aya bakarak köpeğin havlaması, havaların soğuyacağını işaretidir. Köpek sırt üstü yatarak yuvarlanır ise, bu hareketi ile havaların yağmurlu olacağını göstermiş olur. Köpek kendi sahibine havlarsa sahibine büyü yapıldığına veya nazar deymiş olduğuna inanılır. Köpek cenazenin ardından havlar ise, o sokakta bir cenazenin daha olacağına inanılır.

Moğollarda *İt Barak'* ın kutsiyetine inanılır. Moğolların köpekten türediklerine dair efsaneler vardır. Nogay Türklerinde İt baraklar, yaradılış destanındaki kurdun yerini almıştır. Burada kanatlı İte, samur denilmektedir. İnanca göre samur şamanın gök ile ilişkisini sağlar. İt ürürken, kayıp etmiş olduğu kanatlarının acısını dile getirmektedir. Gagauz Türklerinde ürüyen itin sesi zincirinden açılarak susturulur.

Anadolu'da köpeğin kurt gibi ulaması iyi sayılmaz. Alevi inancında da köpeğin uluması ölüm geleceği anlamındadır.²⁰ Keza Kumuk Türklerinde de uluyan it, uğursuz sayılır, öldürülmesi istenir. Ay tutulmasında ayın iki bekçisi olan köpeklerin uyumaları üzerine, cingaloz denilen ve yılan şeklinde olduğu düşünülen kara iyenin bu tutulmaya yol açtığına inanılır. Teneke çalmak gibi gürültülerin çıkarılmalarında amaç uyuyan iki görevli köpeğin uyanmasını sağlayarak ayın cingaloz tarafından yenilmelerini önlemektir. İt baraklar bugün dahi Kafkasya'da Nogaylar nazarında farklı bir itibara sahiptir. *Barak Baba*, ayı gibi oynayan, maymun gibi söyleyen, iki tarafında manda boynuzları olan bir kimsedir.²¹

Selçuklu Sarayının ünlü simalarından Sadettin Köpek idi. Bize göre köpek ismi, izahı yapılan kutsiyetle bağlantısından ziyade nazara karşı korumak, imrenilmesini önlemek için seçilmiş olabilir. Çok güzel çocuklara çirkin isimler takarak kötü gözden ve kara iyelerden korumada olduğu gibi.

¹⁹ Yaşar Kalafat, *age.*, 2000, s. 5-9.

²⁰ Yusuf Ziya Yörükân, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm, Notlandırılan ve Yayına Hazırlayan Turhan Yörükân*, Ankara: Yol Yayınları, 2005, s.14, v.d.

²¹ Yusuf Ziya Yörükân, *age.*, 2005, s.14, v.d.

¹⁸ Yaşar Kalafat, "Urfa Yöresinde Türk Halk İnançları, Karakeçililer, Zazalar, Arapça konuşanlar", *Erciyes Dergisi*, Kayseri: Murathan Basın Yayın, 2000, s. 5-9.

Şekil 4. (İrkit boyunun tamgası)

İrkit boyunun kutsal hayvanı *Murkut/ Kartal*' dir. Kartal, tefekkürün, aklın, kahramanlığın simgesi ve bahadırın yardımcısı, sadık muhafızdır. Tanrı Kayrakan inancına göre Todaş boyundan bir kızla genç bir kartal arasındaki aşk, kartalı insana dönüştürmüş ve onların evliliklerinden İrkitler'in ataları türemiştir. İrkitler' in tamgası *Yaa/ Yay*' dir (Şekil 4).

Kartalın Türklere Ongun, totem, tös olduğu üzerinde durulmuştur. Öncelikle bu üç kelimenin eş anlamda olmadığı hususu tartışılmalıdır. Daha önemlisi Eski Türk dini totemizm mi idi? Eski Türk inanç Sistemindeki kültlerin totem bağlantısı var mı idi? Nereye kadar bağlantı kurulabilirdi? Türk kesimlerinden birisinde mesela yakutlarda olan bir yaratılış efsanesi tüm Türklere mal edilebilir miydi? Türkçe konuşan halklarda din mi yaşça kıdemli idi, dil mi? Farklı inançlı kesimlerini ortak din çatısı altında birleştiren Türkçe midir? Yada başka bir izah şekli var mı? Henüz bu hususlar bize göre yeterince açıklık kazanmamıştır. Bu noktadan hareketle kartal da olduğu gibi halk inançlarındaki diğer hayvanlarla ilgili bilgiler daha uzun bir süre toplanmalıdır.

Türklere kartalın koruyucu bir ruh olarak yer aldığını, savaş aletlerine ve devlet sembollerine yansıdığını biliyoruz. Devlet yönetiminde çift başlı kartalın doğunun ve batının hâkimi veya yerin ve göğün temsilcisi, Kurultayda hakanı ve sultanı temsil ettiği anlatıla gelmiştir ve mimarimize de yansımıştır. Yakut Türklerinin inancına göre, Şamanları yeryüzüne bir kartal getirmişti. Şaman olacak çocuğun ruhu daha o dünyaya gelmeden bir kartal tarafından yenir, daha sonra kartal güneşli bir günde, yeşil bir çayırdaki, bir çam, bir

gürgen ve bir kayın ağacının bulunduğu ağacın üzerine yumurtlar, bir süre sonra yumurtadan çıkan çocuk ağacın altındaki beşiğe düşer ve orada büyümüş. Yakut Türk halk inançlarına göre en büyük ruhu kartal taşır. Şaman göğe yükselirken dünya ağacını kullanır ki, bu ağaçta kuşlar ve tepesinde kartal vardır.

Nilüfer Yıldırım'ın kartal konusunda verdiği bilgiye göre, şamanlar ilk atalarının kartal olduğuna inanırlar. Yaradılış efsanesinde kartalların önemli bir yeri vardır. Kartal Gökyüzü Tanrısı'nın, güneşin sembolüdür. Tanrının emirlerini hakanlara kartal ulaştırır. Çift başlı kartal gökyüzü katlarının kapı bekçisidir. Kartalın uçarken görülmesi, o bölgeye Şamanlığın verileceği inancının belirtisidir. Yardımcı ruhlar şamanın yanına kartal şeklinde girerler. Kartalın üzerine ant içilir. Kartallar kanat çırpınca mevsimlerin değişeceği inancı vardır.

Kaşgayı Türklerinde Kartal, yaşam tarzına özenilen ışık olarak bilinir.²² Saha Türk halk inanç sisteminde 4. katta *Hatay Aii* vardır. Halka güç veren, onları birleştiren bu ak iye, kartal ile temsil edilir. *Kartal/Burgut*; İrkit Türk boyunun kutsal hayvanıdır, aklın ve kahramanlığın simgesi olarak bilinen Bolvadır'ın yardımcısıdır. Başka bir tespite göre de *Karakuş/Kartal*, Ülgen'in dokuz oğlundan biridir.

Kartal Baba, Bala kazasında hem bir dağın ve hem de bir yatağın ismidir.²³ Uluğ Türkistan'da yağmurun piri *Burgut*'tur. Burgut bazen kartal ve bazen da kartal türünden bir hayvan olarak kabul edilir.

Şekil 5. (Mundus boyunun tamgası)

²² Yaşar Kalafat, *Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları*, Ankara: Berikan Yayınları, 2007, C.2, s.31.

²³ Yusuf Ziya Yörükân, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*, Notlandırılan ve Yayına Hazırlayan Turhan Yörükân, Ankara: Yol Yayınları, 2005, s. 14, v.d.

Mundus boyunun kutsal hayvanı *Buka/Öküz*'dür. Mundus inancında öküz olağanüstü gücün kuvvetin simgesidir. Altay inançlarına göre yeraltı dünyası ve yeryüzü sularının hâkimi öküzlerdir. Munduslar'ın tamgaları *Ay'* dir (Şekil 5).

Selçukluların son dönemlerinde Konya'ya Buzağı isimli bir meczup gelir ve bu şahıs herkesin hürmetini kazanır.²⁴ Halk inanç kültürünün ulu zat literatüründe hayvan isimleri ile anılan birçok kimse vardır. *Koyun Baba, Horoz Baba, Kurt Baba, Geyik Baba* bunlardan bazılarıdır. Bu şahıslar bu isimleri tevazu olsun diye mi almışlar, menkıbelerinde bu hayvanlarla ilgili bir olay mı vardır, bunların donuna mı girmişlerdir, bunların besiciliğini mi yapmışlardır, yoksa bu hususların hepsinin az çok payı mı vardır? Sanırız husus yeterince işlenilmemiştir. Selçuklu döneminde Sultan Köpek gibi isimlerin varlığı bilinirken, eski inançların bir tezahürü olarak mı yaşamıştır araştırılması gereken bir husus olduğu kanaatindeyiz.

Kadim Türk kültüründeki dini merasimlerden birisi de avdır. Hakanları tabası ile birlikte yaptıkları ava "sığır" deniliyordu.²⁵ Kaşgayı Türklerinde Berdel/Takas usulü evlilik şekli de vardır. Bu türden evliliğe kov-be-kov /sığır sığıra evlilik türü denir.²⁶ Bacalar/Baca Türkleri öküzü takdis ederlerdi. Tatar Türk takviminde kaburgalarının arası geniş uzun kuyruklu, kısa bacaklı, boynuzlarının arası geniş olan ineğin sütünün bol olacağına inanılırdı. Tatar Mitolojisinde *İnek Yılı* zahmetli bir yıl olarak bilinir. O yıl kış çetin geçer ve ürün az olur, inekler hastalanır, bu yılın çocukları merhametli ve vatansever olur. Tatar Türklerinde hayvan sürüsü gelirken sürünün başında *kırmızı inek* var ise, o günün güneşli olacağına inanılır. Güneşli günlerin gelmeleri isteniyor ise, kırmızı ineğin sürü başı olması dilenir. Bu maksatla sarı inek kurban edilir. Sürünün başında kırmızı inek var ise, o günün yağmurlu olacağına yorumlanır. Güneşli günlerde kara inek kurban edilir ise yağmurlu günlerin geleceğine inanılır.

Tatar Türklerinde sığırı satın alan kimsenin, sığırın iki boynuzu arasından bir kıl koparması gerektiğine inanılır. Aksi halde ineğin süt veriminin düşeceğine hükmedilir. Türk halk inanç kültürü anlaşıldıkça, yukarıda at münasebeti ile de belirtildiği gibi "kıl", "saç", "yele" bahsi üzerinde de durulmalıdır. Hatta keloğlan ve kellik motifi ile de bağlantılanmalıdır. İleride kurt ile ilgili inançlar anlatılırken bu hususa tekrar değinilecektir.

Artvin havalisinde çok bilinen sudan çıkan boğalar efsanesinde demir boynuzlu bu boğalar aşım

yaptıktan sonra çıktıkları göl sularına dönerler. Türk kültür coğrafyasında dünyanın bir öküzün boynuzunda olduğu inancı oldukça yaygındır.

Şekil 6. (Kıpçak boyunun tamgası)

Kıpçak boyunun kutsal hayvanı *Börü/Kurt*'tur. Kurt; gücün, akıllılığın, haşinliğin, affetmezliğin simgesidir. İnanca göre Kıpçaklar, insanla dişi kurdun birleşmelerinden türemişlerdir. Bu birleşmeden dünyaya gelen 15 çocuk Kıpçakların 15 atasını oluşturmaktadır. Kıpçaklar'ın tamgaları *Suluk/Gem*'dir (Şekil 6).

Azerbaycan Türk halk kültüründe kurt mukaddes ve uğurlu bir hayvandır. Totem, Ata, Ana olduğu gibi, halaskar, yol gösterici, kahramanlara kömek olan, şefkatli, hayır hak bir varlık gibi de tanınmıştır. Ergenekon'dan çıkan Türkler İslamı yaymak için Hz. Muhammed peygambere gönderdiği üç nefer elçiye kurt belekçilik etmiştir. Oğuz Han'ın seferinde belekçi ve halaskar olmuş, Huyunguların kağanlarından birinin Tanrıya vermek istediği kızlarına er, başka bir efsaneye göre, Cengiz Han'a ata, Aşına efsanesinde ise, ana olmuştur. "Erkam Aidar" nağlında

²⁴ Yusuf Ziya Yörükân, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*, Notlandırılan ve Yayına Hazırlayan Turhan Yörükân, Ankara: Yol Yayınları, 2005, s. 14, v.d.

²⁵ Yusuf Ziya Yörükân, *age.*, 2005, s.14, v.d.

²⁶ Kalafat Yaşar, *Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları*, Ankara: Berikan Yayınları, 2007, C.2, s.31.

tanrının kuyruksuz mavi kurtlarından bahsedilir. Çuvaşlarda kurtların Pihamber/Peygamberi adında bir Kurt hükümdarları da vardır. Kurt rengine göre; Bozkurt, Göybörü, Ağkurt, kızilkurt diye anılır. Efsanelerde Börü, Börte, Börcü, Asena, Sina, Cina, Cine, Yaşkır gibi adlar alır.

Dede Korkut Destanı'nda "Kurt Yüzü Mübarektir." denir. Kırgız dualarında "altı ağızlı kurt" tabiri vardır.

Kurt uğurlu, hayırlı bir hayvan olduğu gibi hem de şifre vericidir. Anadolu'daki bir inanca göre hal basmamak için kırkı çıkmamış kadınların, yastıklarının altına bir parça kurt derisi koymak yeterlidir. Uşağı olmayan kadınlar, özleri ve uşakları kurt derisinin altından geçiriler, uzun ömürlü olurlar, çok yaşarlar Ciblerinde kurt gözü gezdirsele, az yatarlar. Kurdun ayağını deşip, uşağın beşiğinden asmak bed nazardan korunmaya yeter. Kurdun yüreğini kebab edip yeyen adam cesaretli olur. Kurdun herhangi bir nişanesini üstünde gezdiren adam, heybetli görünür. Diğer taraftan kurttan korkulur, "Kurt tüyü Ezrail Tüyü'dür" denilir. Kurdu öldürmek günah sayılır İslam'a göre kurt, Hz. Ali'nin köpeğidir. Kurdun parçaladığı hayvanın eti yenir. Çünkü kurt avladığı hayvanları parçalayıp yemeden evvel boğazlar. Bu inançlara hürmet alameti olarak kurt milli remiz kimi kabul olunmuş, şekli bayraklara çekilmiş, şikkelere hakk edilmiştir.²⁷ Doğu Anadolu'da "Kızilkurt", tedavisi olmayan ve çok soğuk havalarda atlarda oluşan bir hastalıktır.²⁸ Oğuz destanında kurt rehber, Tukyü Menkıbesi'nde anne, Uygur Efsanelerinde ata diye geçmesine rağmen, totem gibi mütalaa edilmemeli, çünkü karabet ve ayniyet cihetleri tahakkuk etmiş değildir. Diğer tarafta Bozkurt, şaman dualarında da geçmektedir.²⁹ Azerbaycan'da sürü çobanları gütmekte oldukları sürüler için "kurt payı" alırlar. Buradaki izaha göre, kurtlar sanıldığı gibi çok iyi koku alan ve kendi güçlerinin farkında olan hayvanlar değillerdir. Öyle olsalardı onlarla kimse baş edemezdi

Güney Azerbaycan'da "Hıdır Nebi Ayı" olarak bilinen Şubat ayı kurtların birleşme ayı olup, kurtları daha saldırgan oldukları ay bu aydır. Bu bölgenin Türklerinde cesur kimselerin kurt yüreği yemiş olduklarına inanılır. Güney Azerbaycan/İran'da yaşamakta olan Kaşgayı Türkleri kurdu, "ana" olarak bilir ve onu ışığın özgürlüğün remzi olarak tanımlarlar.³⁰ Kurtla ilgili bu inanç ve tespitler Türk kültür coğrafyasında ortak olan hususlardır. Yazarın tespit ve teşhislerini aynen aktarmaya çalıştık Kurdun; boz olu-

şu, Köroğlu'nun atını kır oluşu ve mitolojik geyiğin ala oluşu, Türk kültürünün aynı mistik yansımasıdır. Her üçü de ak ve karanın karışımıdır ki, inanç kültürümüzün derinliklerinde akin ve karanın özel konumları vardır. Aynı biçimde kıl ve deri konusuna at ve koyun münasebeti ile yaptığımız açıklamalarda yer verdiğimiz gibi inanç yüklü bir içeriğe sahiptirler.

Hazara Türklerinde bebeğin beşik direğine *kurt kemiği* bağlanır ve çocuğun yeleğine *kurt dişi* takılır. İnanca göre kurt dişi nazardan korur ve kurt kemiği de onun gelecekte güçlü başarılı olmasını sağlar.³¹

Doğu Anadolu'da çocuğun cesur olması için, onun kulak memesi delinerek bu delikten *kurt kılı* geçirilir. Çocukların büyüğünce cesur olmaları için esnetilmiş kurt ağız derisinin deliğinden, geçirilmele-ri sağlanır. Kırklanılacak çocuğun kırk suyuna kurt dişi veya kurutulmuş *kurt gözü* konulur. Kurtağzı bağlama uygulaması Anadolu'nun her tarafında, Doğu Anadolu'da ve bilhassa Zazalarda da vardır. Karagaz Şamanları başlıklarına "kurtağzı" ve "kurt burnu" işletirlerdi. Bazen da sincap kuyruğu takılırdı. Hakkâri yöresinde büyü yapılarak bağlanan damadın, kurt postunda eşi ile birleşmeleri sağlanır. Aynı amaçla çiftlerin cinsel organlarına *kurt kanı* sürülür.³² Hakkâri'nin Uludere nahiyesi çevresinde genç kızlar, tokası kurt kafası biçiminde olan gümüş kemer takarlar. Bu bir nevi namus kuşağı, koruyucudur. Hasan Reşit bey 1930 yılında CHP Kâtibi Umumiliğine Türk Ocakları Müfettişi sıfatı ile verdiği raporunda, Tunceli ile ilgili bir halk kültürü tespiti de yapar, buna göre Zazalar Bozkurt'u rehber olarak görmekteydiler. Tunceli'nde Mart'ın ilk çarşambası/Kara Çarşamba'da Kurtağzı bağlanırken, bir gül dalı alınır ve boyunca yanılır. Esnetince bu dalda bir daire oluşur bu daireden hastalardan başlanılarak geçilir. 'Ey Ulu Rehber! Yol gösterici bizi kurtardığın bu günün yüzü suyu hürmetine sürülerimize dokunma" denir. Böylece sürülere kurtların dokunmayacağına inanılır.³³

Kurtağzı bağlama inanç ve uygulaması Türk kültür coğrafyasının bir ürünüdür. Batı Trakya Türklerinde Kurtağzı bağlanacağı zaman bir madeni tas alınır ve kızgın bir korun üzerine kapatılır. Bunun üzerine ağzı bir iple bağlanılmış olan bir makas konulur. Böylece kurdun, dışarıda kalmış hayvanları ağzı bağlandığı için yiyemeyeceğine inanılır. Sabahleyin tasin altındaki kor, kül haline gelmiş ise, dışarıda kalan hayvanın kurt tarafından yenilmeyip kurtulduğuna inanılır ve aranılmasına çıkılır.³⁴

²⁷ Kamil Veli Nerimanoğlu, *Özümüz Sözüümüz*, Bakü, 2005, s.389.

²⁸ Hayri Başbuğ, *Aşiretlerimizde At Kültürü*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınevi, 1986, s.14.

²⁹ Yusuf Ziya Yörükân, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*, Notlandırılan ve Yayına Hazırlayan Turhan Yörükân, Ankara: Yol Yayınları, 2005, s.14, v.d.

³⁰ Yaşar Kalafat, *Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları*, Ankara: Berikan Yayınları, 2007, C.2, s.31.

³¹ Yaşar Kalafat, *Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları*, Ankara: Berikan Yayınları, 2007, C.2, s.12

³² Yaşar Kalafat, *Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları*, Ankara: Berikan Yayınları, 2007, C.2, s.31.

³³ Mehmet Abdulhaluk Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Ankara: Boğaziçi Yayınları, 1993, s.244.

³⁴ Abdurrahim Dede, *Batı Trakya Türk Folkloru*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınevi, 1978, s.125-126.

Mehmet Eröz'ün tespitlerine göre; yakın geçmişte Edremit Alevilerinde kurda saygı gösterilir ve ona "Peygamber köpeği" denilirdi. Yörüklerde kurda rastlayanın işinin iyi gideceğine inanılır. Silifke Alevilerinde kurt kutlu bir hayvandır. Kurdun aşık kemiği çocukların boynuna takılır. Bazı ruhi rahatsızlıklarda, kurdun aşık kemiğinden alınmış parçalar hastaya suyla içirilir. Kozan'da meskun Horasan göçmeni 5 köyün halkında kurt postunun loğusayı al basmasından koruyacağı inancı vardır.³⁵

Kırım Tatar Türklerinde Kurt/Börü'nün bir adı da Kaşıkır/Kaşkır'dır. Kurt bu kültürde börü olarak geçer. Kırım Türklerine Kurtnezir/Kurt'a yapılmış nezir ve Romanya Tatar Türklerinde Kurt seyit gibi insan isimleri vardır. Kırım Karay Türklerinde kurttan türedikleri inancı vardır.

Şekil 7. (Almatlar boyunun tamgası)

Almatlar, bu toplumun da kutsal hayvanları Kaz' dır. Tamgaları ise Kamalıhaç' tır (Şekil 7).

³⁵ Mehmet Ersöz, "Milli Destan ve Bozkurt Hakkında", *Bozkurt /Özel sayı*, Ankara, 1968, s.7.

Şekil 8. (Todoş boyunun tamgası)

Todoş boyunun kutsal hayvanları Koyan/ Tavşan' dır. Altaylarda tavşan en saygın hayvanlardan birisidir. Tavşan ruhu çok sevimli bulunur. Todoş boyunun aile ocağı koruyucusu olarak kabul edilir. Tamgası Yalak/ Tekne' dir (Şekil 8). Todoş Türçesinde buna Toskçur denilmektedir.

Kamların davullarında ve elbiselerinde, hami ruhlarına göre resimler vardır. Bunlar; kaz, kurbağa, kurt ve tavşan resimleridir.³⁶ Şaman tüsleri arasında tavşan tüsu da vardır.³⁷ Şaman davul tokmağının uç kısmı tavşan, samur, kakım derisi ile kaplıdır.

Tatar Türk mitolojisinde Tavşan Yılı'nda kıtlık olur. Bu yıl âlimlerin ölüm yılıdır. Bu yılın çocukları ailelerine düşkün olurlar. Güney Azerbaycan'da tavşan eti yiyen hamile kadının dünyaya getireceği çocuğun üst dudağının yarık olduğuna inanılır. Bu inanç Kerkük ve Bulgaristan Türklerinde de vardır. Bulgaristan Türklerinde tavşan musibet bir hayvan

³⁶ Yusuf Ziya Yörükân, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*, Notlandırılan ve Yayına Hazırlayan Turhan Yörükân, Ankara: Yol Yayınları, 2005, s. 98, v.d.

³⁷ Yusuf Ziya Yörükân, *age.*, 2005, s. 98, v.d.

olarak bilinir. Tavşan ve uğur bir arada düşünülünce tavşan alevi inançlı Müslüman Türklerde de uğurlu sayılmaz. Seyahate çıkmış bir Alevinin önünden tavşan geçmesi istenilmez. Gagauz Türklerinde çocuğun ilk dişi çıktığı zaman “Diş Bayramı” yapılır. Aile arasındaki bu merasimde çıkmış olan ilk dişin keskin olması dileği ile bu dişe “Tavşan dişi” denir. Evin sundurmasına gidilir ve “Ga, ga garga al sana kemik diş, ver bana demir diş” denir.

Şekil 9. (Sagal boyunun tamgası)

Sagal boyunun kutsal hayvanı *Ayı*'dir. Ayı; gücün, aklın, saygının simgesidir. İnanca göre bozkırın sahibidir. Şamanın ulaşım aracıdır. Sagallar'ın tamgaları *Tajuu*, şarap içilen deri mataradır (Şekil 9).

Ayı halk inançlarında sakınılan hayvanlardandır. Yılan gibi kurt gibi ismi geçeceği zaman ayı denilmez. Diğer töslerde olduğu gibi, onu hatırlatacak başka bir ifade kullanılır. Âdete “buradan uzak olsun” “kulağına gitmesin” gibi bir tavır takınılır, bazen de benzerlerinde olduğu gibi onun da ismi geçecek ise, “ismi lazım değil” denir.

Çin’de yaşayan Şamanist’ler ayı postuna bürünecek ayının ruhuna sahip olacaklarına inanırlar.³⁸ Şa-

man tören kıyafetlerinde *ayı pençesi* de bulunur. Yakut ve Altay Türkleri, ayıyı totem olarak kabul ederler. Ayının ismi ulu orta söylenilmez. Ayı postu silkinir ise hava soğuk olur inancı vardır. Beşiğine ayı pençesi konulan çocuğu şeytanın koruyacağına inanılır. Duymayan insanın kulağına “ayı tabanı” konur. Boğazı ayı postundan yapılmış çizme giyen çocuğu yılanın sokmayacağı inancı vardır. Ayı bazen yardımcı ruh olarak Şaman’a yardımcı olur. Ayı’nın ormanın ruhunun bedenleşmiş şekli olduğuna inanılır. Bu tespitteki “şeytanın koruyacağı” ifadesi şeytandan koruyacağı şeklinde de ifade edilebilir. Zira şeytan ile muhtemel kara iye kastedilmiş olmalıdır. Bu tespitte, bize göre, ayının ruhunun zararlı olmayacağı veya zararlıdan koruyacağı anlamı çıkmaktadır.

Ayı ile ilgili bizim için yeni olan bir tespiti Bingöl’de yaptık Buranın ulu zatlarından Şeyh Ahmet, çift koşarken öküzünün yanına boyunduruğa bir de ayı koşmaktadır. Aylara hükmedebilen, onlarla ünsiyet kurabilen Şeyh Ahmet tespiti, geyiklerle bu ilişkiyi kurabilen Geyik Baba veya Geyikli Baba’lardan sonra bize göre yeni bir boyuttur.

Şekil 10. (Çaptı boyunun tamgası)

³⁸ Nilüfer Yıldırım, Anadolu Masallarında Şamanizmin İzleri, Yüksek Lisans Tezi, FÜSETEABD, Elazığ, 2004, s.387-389 v.d.

Çaptı boynunun kutsal hayvanları *Elik/ Karaca'* dir. İnanca göre Karaca diğer hayvanlarla birlikte dünyanın oluşumuna katılmıştır. Çaptı ismi Çaal/ Yavru karaca'dan gelmektedir. Çaptılar'ın tamgaları *Sırga/ Küpe'* dir (Şekil 10).

Yakut Türklerindeki "Son Gömme Töreni" sonun gömüldüğü yerin çevresinde küçük bir çadırdaki ateş yakılır ağacın yanında *kayın ağacının* kabuğundan geyik resimleri konur, daha sonra bu resimler yakılır.³⁹ Altay Türk destanlarında geyik, yer ruhu olarak kabul edilir. Orta Asya Türklerine göre geyik yalçın kayalarda bir görünüş bir kayıp olan büyülü bir hayvandır. Alageyik yeryüzünün ruhudur. Yakut Türklerinde kulağına küpe takılan geyik, tanrıya adanmıştır. Teleüt Türklerinde geyik, şamanın ikinci ruhudur. Keza Ren Geyiği de şamanın ikinci ruhudur. Geyik ölünce şaman olur. Geyik boynuzu bazı Türk költürlü boylarda ölen şaman için dikilen heykelin başına konur. Yakut Türklerinde geyiğin kürek kemiği ile fal bakılır. Şaman dualarında geyik tanrısal bir mahiyet arz eder. Moğollar ve Tatarlar geyiği kurtarıcı yol gösterici olarak kabul ederler. Şamanizm de Ak Geyik, ilahın, Şamanların şekil değiştirmiş sembolü olarak algılanır. Şaman elbisesinde geyikten parçalar olur. Şaman duman renkli yaşlı bir geyiğe binerek zorlukları aşar.

Bu tespitteki sonun gömülme yeri ile ilgili tespitler, bu yerin temiz ve özel bir yer oluşu itibarıyla günümüzde de batı Türklüğünde yaşamaktadır. Son muhakkak temiz bir yere itina ile gömülür. Kürek kemiği ile fal bakmak, geleceği okumak hâlen Nogay, Kumuk ve Karaçay Balkar Türkleri arasında Kafkasya'da yaşamaktadır. Anadolu'da birçok tarihi türbenin başında geyik boynuzu varken biz bu tespiti Türkmenistan'da da yaptık. Küpe takılarak adanmış olmak bir tarikata veya teke mensup olma inancı Anadolu Türk halk sofiğinde de vardır. Küpe bazı tarikatlarda da adanmışlığın simgesidir. Yavuz Sultan Selim veya Şah İsmail'in küpe takışları bu şekilde izah edilirken Hayri Başbuğ'un da bu konuda tespitlerinin olduğu bilinmektedir. Türk költür coğrafyasında bizim tespitini yapabildiğimiz kadarı ile Güney Kafkasya'da, Anadolu'da ve Mezopotamya'da geyik avı pek alkışlanmaz

Geyikli Baba, "Azim dağlarda vahşi sığırlara suvar olup/binip Orhan Gazi ile sefere gitmiştir.". Anadolu'da ileride belirtileceği üzere çok sayıda *Geyik Baba, Geyikli Baba, Geyik Binen* Baba vardır. Orhan Gazi ile sefere çıkan Geyikli Baba'nın bi-

niti için sığır denilmesi ile büyükbaş hayvan kastedilmiş olmalı.

Kerkük yöresi Türkmenleri nazardan korunmak için ambar ve avlu kapılarına Ceylan boynuzu asarlarken, Uluğ Türkistan'ın bilhassa iç kısımlarında, Anadolu'da ve Azerbaycan'da aynı maksatla geyik boynuzu takılır.⁴⁰ Hazara Türklerinde evlerin giriş kapısına nazara karşı bulunabilir ise geyik, bulunamaz ise koçboynuzu takılır.⁴¹ Batı Sibirya Şamanın başlığında Ren Geyiği boynuzu olur. Şaman davulunun çemberi geyik, nadiren de genç at dersi ile kaplanır. Şamanların genellikle doğum törenleri sırasında boynuzlu maskeler kullandıkları da belirtilmiştir. Çünkü geyik hemen hemen her yerde kadınla ilişkilendirilmiştir. Mülkleri nazardan, kabirleri kötü güçlerden korumak için kullanılan kafa kemikleri hep boynuzlu veya sivri boynuzlu olmuştur. Nazarlıklarda kullanılan bitkiler de diken türü bitkiler veya sert gövdeli ağaçlardan seçilmiştir. Nazarlıklar için çok kere kapı başlarına geyik boynuzu takıldığı söylenebilirken Safranbolu'da evlerin dış duvarlarında ve ocak başlarında koruyucu faktör olarak boynuz takılması çok yaygındır. Kurt ve ayı türünden hayvanların ise tırnak pençe ve dişleri nazarlıklarda sık görülürler.

Hatayi geyiğin eren olduğunu ve avcının umma-yacağını anlatırken;

"İçmişem bir dolu olmuşam ayığ,
Düşmüşem dağlara olmuşam keyik,
Sene derem, sene, sürmeli keyik
Gaçma menden geçme avcı değilem.

Avcı değilem ki, düşem izine,
Gaça gaça ganlar endi dizine,
Sürmeler ey çektin gonur gözüne
Gaçma menden, gaçma avcı değilem.

Sene derem sene, keyik erenler,
Bize sevda sene dalga verenler,
Dilerem Mövladan yenmez vuranlar,
Gaçma menden geçme avcı değilem.

Eyder, şah Xaataim uçan gaçandan,
Zerrece gormanış bu datlı candan,
Gedib davac olma atana mandan,
Gaçma menden, gaçma avcı deyilem"

demektedir.

⁴⁰ Yaşar Kalafat, *Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları*, Ankara: Berikan Yayınları, 2007, C.1, s.34.

⁴¹ Yaşar Kalafat, *age.*, 2007, s. 309.

³⁹ Nilüfer Yıldırım, 2004, s. 387-389 v.d.

Şekil 11. (Tonjaan boyunun tamgası)

Tonjaan boyunun kutsal hayvanları *At* tır (Şekil 11). Çeşitli uygulama biçimleri olmakla beraber at binicinin cenazesinde önde veya arkada götürülür. Aşiretlerimizde ölen genç ise; atının boynuna göz alıcı renklerle ve bilhassa kırmızı şal bağlanır. Eşerine kılıcı ile hançeri asılır. Ölen yaşlı ise; atı kara "Yas bezi" ile örtülür. Ölünün bindiği atın kuyruğunu kesmek veya bağlamak Göktürk döneminden beri süregelen bir gelenektir.⁴² Mezara ölünün atını cemaatle birlikte indirme geleneği Karapapak Türklerinde de vardır. Atın eşerinin ters bağlandığı veya ölünün elbiselerinin giydirildiği bir maketin eşere oturtulduğu da olurdu.⁴³ Tatar Türklerinde sahibi ölen at, cenaze cemaati ile birlikte mezara indirildiğinde, atın gözleri yaşlı ise, sahibinin cennete gideceğine inanılırdı. Hızlı gitmekte olan at aniden durur ise, o yolda sihir büyü olduğuna inanılır. Atın rahatlatılması için saman ateşinden tütsü yapılırdı Böylece atları rahatsız

edebilecek şeytanların kaçabileceklerine inanılırdı. Osmanlı Padişahları atlarına kasideler yazdırıyor, özel mezarlar yaptırıyor, ölümlerinde cenaze töreni yaptırıyorlardı. Naima IV. Muradın cenaze merasimini anlatırken üç atının tersine eyerlenmiş atlarının tabutun önünde gittiklerini anlatır.⁴⁴ Eyüp Nebi'nin Viranşehir'deki mezarının yerinin bulunmasında IV. Murat'ın Revan Seferinde bir rüya görmesi ve atının serbest bırakılması üzerine atın durduğu yerde yatmakta olduğuna inanılır. Halk tasavvufunda at nefis olarak geçektir.

Kültigin'in yalın bir devlet adamı olmadan öteye Tanrı adına bir mistik misyon üstlenen uyarıcılık görevi de olduğu ifade edilmektedir. Miraca atla çıkan ulu kişi nefesine binmiş onu yenmiş olmaktadır. Küligin'in abidesinde savaşa giderken 8 defa ak ata, 3 defa boz ata, 2 defa konur ata ve 1 defa da keher ata binmiştir. Kültigin'in seferleri, amaçları ve savaşları ile atların don renklerinin ilgisi olduğu tahmin edilmektedir.⁴⁵ At; etrafında bir hayli inanç geliştirilmiş bir hayvandır. Atın nalı, nalının izi, yelesi, kılı, kuyruğu, üzengisi bizzat kendisi, rüyaya girişi ile ilgili inançlar vardır Dokuz Oğuzlar atlarını takdis ederlerdi. Tatar Türklerinde atın çifte atması çiftlikte nazar olduğu şeklinde yorumlanır. At, sırt üstü eşinir ise havalının bozulacağına inanılır. At, çocukları koklar ise tayının olacağına yorumlanır. Hamile kadın, atların yanında fazla gezdirilir ise doğumunun zamanında ve kolay olacağına inanılır. Yola çıkan kimsenin ata ilkin sağ ayağını atar ise, o seyahatten olumlu sonuç alınacağına hükmedilir. Atkuyruğunun özel hallerde bağlanmış oluşu bize göre bir adanmışlık olayıdır. Çocukları yaşamayan aileler, çocuklarının yaşayabilmesi için onları türbeye götürüp 7 veya 9 yıl saçlarının belirli bir kısmının traş etmesi veya yaşlı kadının saçını kesmesi, yonması ile bağlantılı değildir.⁴⁶ Hazar Türklerinde, mezar taşlarının yekpare bir taştan, at egeri şeklinde yapıldığı biliyoruz. Türk kültür coğrafyasının Oğuz kesiminde rüyada at görmek murattır. At nalı bu coğrafyada nazar önleyici olarak bilinir. Anadolu'nun birçok yerinde bu arada özellikle doğu Anadolu'da "Hızır Haftası"nda "Boz Atlı Hızır" ile ilgili hikâyeler anlatılır.⁴⁷ Kaşkayı Türklerinde Koç Katımı gibi "At Katımı" merasimleri yapılır. Kısırak aygıra çıkarılınca kısırak bezenir. Erkek atın bakıcısına metter denir ve aygırın sahibi kısırakın sahibine hediye alır. Kaşkayiler'de loğusa kadını Al Avradı aparmasın diye kadının bulunduğu çadırın

⁴⁴ Nail Uçar, "Ak ve Kara Günümüzde At", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988, s.24-26.

⁴⁵ Yaşar Kalafat, *Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm Şamanizm*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2004, s. 17

⁴⁶ Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, 5. Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2006.

⁴⁷ Yaşar Kalafat, *Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları*, Ankara: Babil Yayınları, 2005, s.117.

⁴² Hayri Başbuğ, *age.*, 1986, s.82-85.

⁴³ Yaşar Kalafat, "Karapapak Türkleri" Sosyal Siyaset Konferansları, Prof. Dr. Turan Yazgan'a Armağan Özel Sayısı, İstanbul: İ.Ü. Yayın No. 4566, 2005, s. 817-841.

önünde erkek at sesi çıkarılır, kişnemez ise kişnesin diye ona bir kısrağ gösterilir.⁴⁸ Doğumun kolay olması için eşikte aygır kişnetmek Doğu Anadolu Türk aşiretlerinde de vardır.

Beltir Türklerinde ölen kişinin atı eyerlenir, eşyaları atın üzerine bağlanır atın kâkülü ve kuyruğu örülerek, at öldürülerek mezarın üzerine bırakılır, Şamanizm de en önemli kurban atıdır.⁴⁹ Şamanlar simgesel gökyolculuğunda atı kullanırlar. At ölen kimseyi diğer dünyaya taşıyan hayvan olarak bilinir. Bu itibarla "ruh göçürücü" olarak bilinir. Buryat Şamanlarının törenlerinde kendinden geçen Şaman, *At Başlı Değnek* kullanır. Şaman törenlerinde at bulunmadığı zamanlar, Ak at kılıarı yakılarak veya Ak kısrağ postu üzerinde oturularak simgesel olarak atın varlığı hissedilir. At sırtında yapılan yolculukla şamanın "Mistik Ölümlü" dile getirilir. Yada Taşı; inek, domuz veya atın midesinde düşünülmüştür.

Yakut Türklerinde atın güneş âleminden geldiği; Şamanist Türkler ve Moğollarda ise atın gök yüzünden indiğine inanılır. Şamanların tören esnasında bindikleri atlara "puro" yahut "argamak" denilirdi. Yer unsuru ile ilgili olan atın siyah renkli olanı ölümlü, diğer dünyayı çağırır. Buryat Şamanları Zühre Yıldızı'nı atların koruyucusu olarak bilirler.

Ölü Aş'ında at kesme inanç ve uygulaması Tengricilik İnancından kalmaz.⁵⁰ Şamanizm de define arından bir at veya koyun kesilir. Kam, Erlik Ataya kurban olarak at götürür. Kamlar bazen yüzlerine maske takarlar, yüzlerini boyar, bıyık yerine atkuyruğu takarlar Kam Erlik Ata'ya ayakları sakat hasta bir kurban götürerek O'nu aldatmak ister. Erlik Han, gayet şişman, göz kapakları bir karış, yüzü kara ve O'nun binitisi Kara bir beygirdir. (...) Od Ata/Ateş İlahı, insanlara dirlik düzenlik verir, en ziyade sevilen ruh olarak bilinir. Kız olarak tasvir edilir "Kırk başlı kız at" "otuz başlı Od Ata" tabirleri ile takdis olunmuştur. Şamanizm de evlenmek için yapılan ayinlerde Ülgen Ata'ya İduk/Mukaddes bir at kurban kesilir. İduk/İdhuk Mahmut Kaşgari'ye göre sahibi tarafından nezredildiği/adandığı için mukaddes addedilen bir hayvandır ki, bunun üstüne binilmez, sütü sağılmaz ve yünü kırılmaz.⁵¹

Saha Türklerinde At; çıkışı, kurtuluşu, yani doğuyu, küçük kuş; güneyi, balık; kuzeyi, ayı; batıyı simgeler.⁵² Abakan kamlarının dualarında, sarı kutsiyetlerden söz edilirken Sarı Kısrağın tüyleri de zikredilir.

Tatar Türk Mitolojisinde Deldel; Atların ruhu, insanların yardımcısı ve yoldaşı olarak bilinen bir Ak İyedir. Atları koruduğuna inanılır. Meker, Tatar Türklerinin mitolojilerinde, kahramanların ve onların atlarının ruhları bedenlerinden ayrıldıktan sonra kötü işlevler üstlenen bir kara iyedir.⁵³ Anadolu Türk mitolojisinde de atın adeta kutsiyetine inanılır. Birçok yerde sahibi ölen atın ağladığına inanılır. Bazı yörelerde at satılınca gemi satılmaz. At türbeleri ve hasta atların götürüldükleri at yatırları vardır. Ayrıca atları ahırlarında binerek onlara işkence ettiklerine inanılan kara iyeler anlatılır. Atın kafa kemiği tarla bostan ve ambarlarda nazardan koruyucu olarak kullanılır. Diğer taraftan, büyükbaş hayvanın kürek kemiği ile fal bakıldıktan sonra bu kemik parçaları kopmayacak şekilde kırılır. Bununla amaç inanca göre Hz. Muhammed'in atının dizgini bu kemiğe takılmış kemik ayrılmayacak şekilde kırılmış olduğundan, aynı uygulama tekrarlanılarak hatırasına saygılı davranılmış olmaktadır.

Atın kafatası kemiği ile yağmur duası yapılır. Bunun için kuru kafa alınır. Bilen birisi kafa kemiğinin alın kısmına ilgili özel kara mürekkeple yazar. Daha sonra bu yazılı at kafatası *kara suya* atılır. Eskiden Kayseri'de bu uygulama yapılır ve yazılı at kuru kafatası Kızılırmak'a karışan Sarımsaklı çayına atılırdı.

12 hayvanlı Türk takvimi; Sıçan, Öküz, Kalfan/Kaplan, Davşan/Tavşan, Balık, İlan/Yılan, at, Koyun, Meymun/Maymun, Tavuk, İt/Köpek, Donguz/Domuz dan meydana gelmiştir. Kars'ın Kırmança konuşan söğütlü köyünde 12 hayvanlı Takvim; Tavşan, Fare, Ejderha, Yılan, At, Kara koyun, Koç, Köpek, Balık, Tosbağa/Kaplumbağa, Tilki, Domuz'dan oluşmuştur.⁵⁴ Tatar Türklerinde At Yılında çok savaş olacağı, geçimin zorlaşacağı, çocukların sert tabiatlı olacakları, yaşlılardan çok ölüm olacağı inancı vardır. Tonjaanlar' da at; hızı, gücün, kahramanlığın, vefanın, güzelliğin, kızıl afetin, sihrin simgesidir. Altay mitolojisinde kahramanın atı, onun yardımcısı, akıl danışmanı, dövüşte arkadaşısıdır. Doğu halklarının geleneğinde at gençler için önemli bir hediyedir. Tonjaanların tamgaları Koç Boynuzu şeklindedir.

Türk Hayvan üslubunun en güzel misalleri Koç/Koyun veya dağ tekesi/dağ keçisi şeklinde mezar taşlarında görünür.⁵⁵ Koçun, saza, söze el sanatlarına yansısı bilinmektedir. Hakkari kilimlerinde koç ve koçbaşı motiflerinin kullanıldığını ve bu isimlerle

⁴⁸ Yaşar Kalafat, *age.*, 2007, s.31.

⁴⁹ Nilüfer Yıldırım, 2004, s.387-389 v.d.

⁵⁰ Yaşar Kalafat, *Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm Şamanizm*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2004, s.75.

⁵¹ Yusuf Ziya Yörükân, *age.*, 2005, s. 98.

⁵² Yaşar Kalafat, *Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm Şamanizm*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2004, s.75.

⁵³ Yaşar Kalafat, Kamalov, İlyas, "Tatar Efsaneleri" Karadeniz Araştırmaları, *Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, Ankara: Karam Yayıncılık, 2005, S.6, s.52-78.

⁵⁴ Hayri Başbuğ, *age.*, 1986, s. 82-85.

⁵⁵ Mehmet Abdulhaluk Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Ankara: Boğaziçi Yayınları, 1993, s.155.

tanındıklarını tespit edilmiştir.⁵⁶ Bununla beraber Anadolu'da "Koç Halayı" diye bilinen bir halay türü vardır.⁵⁷ Kırım Karay Türklerinin ünlü Koç kalesi'ni ayrıntılı tanıtmaya çalışmıştı. Bir gözlem çalışmamız da Erbil'deki Muzaffereddin Gökbörü Camii kalıntısına dair olmuştu. Bu arada "aşık kemiği falı" aşık kemiklerinin davulun üzerine atılması ile bakılır.

Çuvaş Türklerinde "Orman Koyunu" olarak bilinen "Usal" adlı sudan korkan hızlı at süren bir kara iyesi vardır. Tatar Türk mitolojisinde Koyun Yılı'nda ürünlerin bol olduğuna buna rağmen geçimin zorlaştığına, kış aylarının zor geçeceğine, bu yılın çocuklarının yurt sever olacağına inanılır. Tatar Türklerinde koyun satılırken, satıcı koyunun yününden bir miktar alır, böylece sürünün devam edeceğine inanılır. Tatarlardaki bir inanca göre koyun kesene para verilmez, verilmesi halinde etinin sert olacağına inanılırdı. Koyunu kesene sadece etinden verilirdi. Ak Koç insana tos vurur ise, bunun o insana mutluluk getireceğine, Kara Koç'un tosunun ise, kötülüğe delalet edeceğine inanılır. Anadolu'da geçmişte özellikle kurban kesiminde, kesene sakatlığı ve bir miktarda etinden verilmekle yetinilirdi. Bu uygulama belki paranın iş dünyasına fazla girmemiş olmasından ve belki de kesenin nefisini köreltmesi açısından doğmuş olabilir. Anadolu Türklerinde Artvin yöresinde yaşayan bir efsaneye göre kara koyunun iki kılını birbirine sürünce yerin 7 kat altına ve ak koyunun iki kılını da birbirlerine sürünce yerin 7 kat üstüne çıkılabileceğine inanılır. Hazara Türklerinde koyunun cennetten çıkmış olduğuna inanılır. Koyun, aç ve su-suz bırakılmaz.

Kaşkayı Türklerinde "boğaz" olmayan, hamile kalamayan koyunun rahmi besmele ile yıkanır. İran Türklerinde, Ahır Çarşamba'da, taştan koç heykelin karnının altından geçilmesinde hikmet umulur. Azerbaycan Türklerinde Rüya da koyun görmek, görenin hanesine konağın geleceği anlamına gelir ve iyi rüya olarak yorumlanır. Altay Türklerinde yarışmalar kutsal koyun ve kutsal at üzerinde yapılır.⁵⁸ Türkistan'daki *Koçkar Baba* Mustafa Aksoy'un çalış-

malarından bilinirken, Anadolu'daki Koyun Baba yarına hastalıkların tedavisi için gidilir.

Koçlu koyunlu atlı mezar taşlarını Uluğ Türkistan'da, cinsiyeti ve uğraşı alanını belirtir tarz-daki simgelerle görüyoruz. Bu üslup batıya doğru, Anadolu'ya ve Azerbaycan'a geldiğinde ek olarak İslami ibareler ve Gürcistan ile Ermenistan'a gelindiğinde (Gregoryan coğrafyasında) hac da remzedilmeye başlanılır.⁵⁹

Şekil 12. (Köbök boyunun tamgası)

Köbök boyunun kutsal hayvanı *Kuu/ Kuğu'* dur (Şekil 12). Altay mitolojisinde kuğular ve kazlar özel saygı görürler. Bunların da diğer bazı hayvanlarla birlikte dünyanın oluşumuna katıldıklarına inanılır. Kuğu ve kaz bu mitolojide kutsallığın, ilahiliğin ve dişiliğin simgesidir. Köbökler'in simgesi *Sapagay/ Haç'* tır.

⁵⁶ Mehmet Abdulhaluk Çay, "Tunceli Mezartaşları ve Türk Kültüründeki Yeri", *Türk Kültürü Araştırmaları, Prof. Dr. İ.Kafesoğlu'nun Hatırasına Armağan*, Doğu Anadolu'nun (Sosyal, Kültürel ve İktisadi) Meseleleri Sempozyumu (13-15 Mayıs 1985, Tunceli), Ankara: Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Matbaası, 1985; Hamit Zübeyir Koşay, "Doğu Anadolu Mezar taşları, Koç ve koyun Heykelleri" *Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresi*, (Ankara, 19-24 Ekim 1959), Ankara, 1962, s. 256-257; Abdülbaki Gölpinarlı, "Koyun Baba" *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul:Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 1992, C. VI. K maddesi.

⁵⁷ Mahmut Ragıp Gazimihal, "Koç Halayı" *Türk Folklor Araştırmaları*, İstanbul, 1960, S.12, s.2061-2062.

⁵⁸ Yusuf Ziya Yörükân, *age.*, 2005, s. 98.

⁵⁹ Rasim Efendiyev, "Daşlar Danışır, Neolit Devrinden XIX Yüzyıladek", Kençlik, Bakü, 1980; Mehmet Abdulhaluk Çay, "Tunceli Mezartaşları ve Türk Kültüründeki Yeri" *Türk Kültürü Araştırmaları, Prof. Dr. İ.Kafesoğlu'nun Hatırasına Armağan, Doğu Anadolu'nun (Sosyal, Kültürel ve İktisadi) Meseleleri Sempozyumu (13-15 Mayıs 1985, Tunceli)*, Ankara: Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Matbaası, 1985, s.153-159

Şekil 13. (Tölös boyunun tamgası)

Tölös boyunun kutsal hayvanları *Geyik* 'tir. Geyiğin bozkırın sahibi olduğuna inanılır. İnanca göre geyik kahramanın kalbinin koruyucusudur. Altay mitolojisine göre güneş geyiği temizlik ve tanrısallık simgesi olarak Tölös kabilesine göndermiştir. Tölösler' in tamgaları *Şire* / *Tat* 'tır⁶⁰ (Şekil 13).

3. Sonuç

Bu çalışma ile tamgası kamalıhaç olan Almatlar'ı tamgası ay olan Munduslar' ı, tamgası yay olan İrkitler' i, tamgası imbik olan Maymanlar' ı, tamgası kaz olan Kerkilller' i, tamgası haç olan Köbökler' i, tamgası koçboynuzu olan Jaanjanlar' ı, tamgası gem olan Kıpçaklar'ı, tamgası tekne olan Todoşlar'ı, tamgası at olan Tölösler' i, tamgası tanjuu olan Sagallar' ı, tamgası küpe olan Çaptılar'ı, inanç içerikleri ile tanıtma-ya çalıştık.

Bu çalışmada Anadolu motifleri ile karşılaştırmalar yaparak motiften hareketle kültür bağı kurmaya

çalıştık. Bu çalışma bir başlangıç olur diye düşündük. Ancak Anadolu motif katalogları arasındaki birlik bu alanın yabancıları için pek yeterli değildir. Adı geçen kutsal hayvanlar ile ilgili inançlardan hareketle köprüler kurmakla yetinilmiştir.

Bununla beraber Türk kültür coğrafyasında tamgalardan hareketle çizilebilecek sınırın kapsamına Altayları' da alabildik. Tamgaların inanç merkezli izahlarına adı geçen oniki tamgayı eklemiş olduk. Tamgaların etnik kimliği tartışılınca bu oniki tamgayı Tengricilik inanç sistemi döneminden başlatılan bir tarih verilebilir.

Halının, Türk kültürü içerisindeki yerinin belirlenmesi adına kavrama, ifade ve tefekkür safhalarından geçmedikçe, önemine çok inandığımız envanter tespiti süreci bir türlü aşılamayacaktır.

Dokumacılığın kendine özgü bir anlatım dili vardır. Motifler alfabe iseler, tamgalar bunların evrim geçirmiş ilk şekilleridirler. Tamgalar zamanla içerik değişikliğine uğramış olsalar da, gerçekte inanç içeriklidirler. Tamgalardan hareketle dokumanın kimliği belirlenirken mitolojik boyut yok sayılamaz. Bu boyuttur ki, dokuma kültürü coğrafyasının sınırlarını belirler. Bu sınırlardan arkeoloji gibi diğer disiplinlerle birlikte gerekiyor ise arkaik döneme gidış sağlanabilir. Bu noktadan hareketle dokumacılık sanatından da yola çıkılarak kültürel birliktelikler çözümlenebilir.

Kaynaklar

- Başbuğ, Hayri (1986), *Aşiretlerimizde At Kültürü*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınevi.
- Bayram, Sadi (1998), "Vakıflar Genel Müdürlüğü Halı Müzesinde Bulunan Hayvan Figürlü Halılarda Ejder, Kaplumbağa, Akrep, Kertenkele Figürü", *Türk Soylu Halkların Halı Kilim ve Cıcim Sanatı Bilgi Şöleni Bildirileri*, (Kayseri, 27-31 Mayıs 1996), Ankara: AKM Yayını.
- Beydili, Celal (2004), *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Ankara: Yurt Yayınları.
- Boratay, Pertev Naili (1973) *100 Soruda Türk Folkloru*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Bozkurt, Fuat, "Kaygusuz un Alevilikteki İşlevi" *Yol Dergisi*, S.14.
- Çay, Mehmet Abdulhaluk (1983), *Anadolu'da Türk Damgası, Koç Heykel Mezar Taşları ve Türklerde Koç Koyun Meselesi*, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Çay, Mehmet Abdulhaluk (1985), "Tunceli Mezartaşları ve Türk Kültüründeki Yeri" *Türk Kültürü Araştırmaları*, Prof. Dr. İ.Kafesoğlu'nun Hatırasına Armağan, *Doğu Anadolu'nun (Sosyal, Kültürel ve İktisadi) Meseleleri Sempozyumu (13-15 Mayıs 1985, Tunceli)*, Ankara: Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Matbaası.
- Çay, Mehmet Abdulhaluk (1993), *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Ankara: Boğaziçi Yayınları.
- Çıplak, Nilgün (2005), *Mersin Tahtacıları Halk Bilimi Araştırmaları*, Ankara: Ürün Yayınları.
- Dede, Abdurrahim (1978), *Batı Trakya Türk Folkloru*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınevi.
- Deniz, Bekir (1998), "Anadolu Türk Dokumalarında Ejder Motifi", *Türk Soylu Halkların Halı Kilim ve Cıcim Sanatı*

⁶⁰ Bak; Ceylan Karaca

- Bilgi Şöleni Bildirileri, (Kayseri, 27-31 Mayıs 1996)*, Ankara: AKM Yayını.
- Efendiyev, Rasim (1980), "Daşlar Danışır, Neolit Devrinden XIX Yüzyıladek", *Keçlik*, Bakü.
- Efendi, Rasim Samet (1998), "Azerbaycan Halılarında Amblem ve Sembol Özellikli Bezemeler", *Türk Soylu Halkların Halı Kilim ve Cıçım Sanatı Bilgi Şöleni Bildirileri, (Kayseri, 27-31 Mayıs 1996)*, Ankara: AKM Yayını.
- Efendi, Rasim Samet (1998), "Azerbaycan Halılarında Amblem ve Sembol Özellikli Bezemeler", *Türk Soylu Halkların Halı Kilim ve Cıçım Sanatı Bilgi Şöleni Bildirileri (Kayseri, 27-31 Mayıs 1996)*, Ankara: AKM Yayını.
- Ersöz, Mehmet (1968), "Milli Destan ve Bozkurt Hakkında" *Bozkurt /Özel sayı*, Ankara
- Gazimihal, Mahmut Ragıp (1960), "Koç Halayı" *Türk Folklor Araştırmaları*, İstanbul.
- Gölpınarlı, Abdulbaki (1992), "Koyun Baba " *İslam Ansiklopedisi*, C.VI. İstanbul:Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi.
- Kalafat, Yaşar (2000), "Urfa Yöresinde Türk Halk İnançları, Karakeçililer, Zazalar, Arapça konuşanlar", *Erciyes Dergisi*, Kayseri: Murathan Basın Yayın.
- Kalafat, Yaşar (2004), *Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm Şamanizm*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Kalafat, Yaşar (2004), *Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm Şamanizm*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Kalafat, Yaşar (2005), "Karapapah Türkleri" *Sosyal Siyaset Konferansları*, 49. Kitap (Prof. Dr. Turan Yazgan'a Armağan Özel Sayısı), İstanbul: İ.Ü. Yayın No. 4566.
- Kalafat, Yaşar (2005), *Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları*, Ankara: Babil Yayınları, s.117.
- Kalafat, Yaşar (2005), Kamalov, İlyas, "Tatar Efsaneleri" *Karadeniz Araştırmaları, Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, Ankara: Karam Yayıncılık.
- Kalafat, Yaşar (2006), *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, 5. Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kalafat, Yaşar (2006), "Kocaeli ve Çevresi Örnekleri İle Türk Halk İnançlarında Adanmışlık/Sahiplilik" *I.Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu*, Kocaeli: Kocaeli Büyük Şehir Belediyesi Kültür Yayınları 9, Cilt: 1.
- Kalafat, Yaşar (2007), "*Türk Kültür Coğrafyasında Yağmur Duası*" *Yağmur Duası Kitabı*, Haz; M. Sabri Koz, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kalafat, Yaşar (2007), *Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Karşılaş-tırılmalı Türk Halk İnançları*, Ankara: Berikan Yayınları.
- Kalafat, Yaşar (2007), *Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları*, Ankara: Berikan Yayınları.
- Kalafat, Yaşar (2007), *Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları*, Ankara: Berikan Yayınları.
- Karahan, Recai (1998), "Konya Ereğli Yöresinde Begdik Adıyla Bilinen Bir Grup Türk Kilimi", *Türk Soylu Halkların Halı Kilim ve Cıçım Sanatı Bilgi Şöleni Bildirileri (Kayseri, 27-31 Mayıs 1996)*, Ankara: AKM Yayını.
- Karamağaralı, Beyhan (1998), "Halı Sanatı Üzerine", *Türk Soylu Halkların Halı Kilim ve Cıçım Sanatı Bilgi Şöleni Bildirileri (Kayseri, 27-31 Mayıs 1996)*, Ankara: AKM Yayını.
- Koşay, Hamit Zübeyir (1962), "Doğu Anadolu Mezar taşları, Koç ve koyun Heykelleri" *Milletlerarası I. Türk Sanatları Kongresi, Ankara, 19-24 Ekim 1959*, Ankara.
- Nerimanoğlu, Kamil Veli (2005), *Özümüz Sözümüz*, Bakü.
- Uçar, Nail (1988), "Ak ve Kara Günümüzde At" *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, İstanbul:Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Yıldırım Nilüfer (2004), Anadolu Masallarında Şamanizmin İzleri, Yüksek Lisans Tezi, FÜSETEABD, Elazığ.
- Yusuf Ziya Yörükân (2005), *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*, Notlandırılan ve Yayına Hazırlayan: Turhan Yörükân, Ankara: Yol Yayınları.